

t. 3, Łódź 2000, s. 218–222; Kroeber A.L., Kluckhohn C., *Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions*, „Papers of the Peabody Museum of American Archeology and Ethnology, Harvard University”, vol. 17, No. 1, Cambridge (Mass) 1952; Kuper A., *Kultura. Model antropologiczny*, Kraków 2004; Nowaczyk M., *Ewolucjonizm kulturowy a religia*, Warszawa 1989; Perpeet W., *Kultur, Kulturphilosophie*, w: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, J. Ritter, K. Gründer (eds), Schwabe Verlag 1976, Bd. 4; Rykaczewski E. (red.), *Cycon. Rozmowy tuskulańskie*, przeł. E. Rykaczewski, Warszawa 2009; Simmel G., *Pojęcie i tragedia kultury*, przeł. K. Łukasiewicz, „Prace Kulturoznawcze” 2007, nr 10, s. 15–37; Tillich P., *Über die Idee einer Theologie der Kultur*, Berlin 1919; White L., *The Science of Culture: A Study of Man and Civilization*, Percheron Press 2005; Бердяев Н., *Философия неравенства (Письмо о культуре)*, w: *Русское зарубежье*, Лениздат 1991; Данилевский Н., *Россия и Европа: взгляд на культурные и политические отношения Славянского мира к Германо-Романскому*, Москва 2003.

Nina Dimitrowa (tłum. Krzysztof Usakiewicz)

Kultura (Grecja)

W języku greckim słowo „kultura” (*ο πολιτισμός*) (<nwgr. πολιτίζω: κυβερνώ <πόλις) budzi skojarzenia z miastem (*το άστυ*) i polityką (*η πολιτική*). Przez XVIII wiek wiązało się zarówno z rozwojem społeczeństwa pod wpływem europejskiego oświecenia, jak i powrotem do starożytnej kultury greckiej, która upadła wskutek najazdów. Fanariota Dimitrios Katardzis odróżnił „narody cywilizowane i niezależne” od „ciemieźzonych i podległych”, wierzył jednak, że edukacja i oświecenie niosą pożytek każdemu zniewolonemu narodowi. Cywilizację (choć nie użył wprost tego terminu), z której wywodzi się ludzkość, jako kultywację zwyczajów, filozofii i sztuk przeciwstawił barbarzyństwu. Z kolei Josipos Misiodaks w *Apologii* (*Απολογία*) ocenił kulturę europejską miarą starogrecką: „Obyczaje, które niegdyś panowały w Europie, były barbarzyńskie i prostackie, teraz jednak pod względem sztuki, podobnie jak i pod pozostałymi względami, przewyższają one te dawne, a przynajmniej im dorównują”. Wierząc w moc cywilizacji, Daniil Filipidis i Grigorios Konstandas podkreślili w *Nowoczesnej geografii* (*Νεωτερική Γεωγραφία*), że Pelazgowie byli wprawdzie „barbarzyńscy i niewykształceni”, ale „dokonali pewnego wstrząsu, postępu w sztuce i naukach, kulturze, piśmiennictwie”, Grecy zaś stali się „narodem kupieckim, cywilizowanym i wolnym”. Wejście w krąg cywilizacyjny było równoznaczne z porzuceniem dzikości i barbarzyństwa. Niektórzy przedstawiciele greckiego oświecenia, jak Katardzis, Weniamin Leswios i Konstandinos Kumas, ze sceptycyzmem odnosili się do poglądów Jeana-Jacques’a Rousseau dotyczących życia naturalnego i pierwotności. Joanis Wilaras i Konstandinos Wardalachos opowiedzieli się za naturalizmem i naśladownictwem natury przez sztukę.

W *Greckiej nomarchii* (*Ελληνική Νομαρχία*), utworze o silnym wydźwięku politycznym, podkreślono, że życie w zgodzie z naturą daje najwięcej szczęścia, tymczasem system polityczny monarchii, tyranii, teokracji i niewola przyczyniają się do nieszczęścia ludzkości („niewola zrobiła z ludzi barbarzyńców, zniszczyła obyczaje”). W szczególności miało to dotyczyć Greków, którzy „z niewolników stali się barbarzyńcami”. Aczkolwiek w innym miejscu anonimowy autor zwrócił uwagę, że „Grecy nie są ani Scytami, ani barbarzyńcami” i wyraził przekonanie, że również w reżimie nomarchii (administracji opartej na nomosach) naród się odrodzi.

Według Adamandiosa Koraisa, któremu można przypisać termin „cywilizacja” w nowoczesnym znaczeniu (1804), aby naród wydostał się z fazy barbarzyństwa i odnalazł drogę prowadzącą ku cywilizacji, wystarczy, by podążał śladami oświeconej Europy zawiązującej swój dorobek kulturowy starożytnym Grekom. Uczony z Chios zaznaczył jednak, że „nawet współcześni Europejczycy, znacznie lepiej wykształceni od starożytnych Greków, nie ucywilizowali jeszcze prawdziwej cywilizacji”. Cywilizacja zaczyna się wraz z oświeceniem oraz narodzinami sztuki i nauk. Aby osiągnęła doskonałość, potrzebne jest jednak zachowanie równowagi cnót politycznych i etycznych. Rozwój hamuje niewola, wówczas bowiem „cały naród powraca do swojego dawnego barbarzyństwa”. Zniewoleni Grecy zachowali ślady kultury przodków w swoim języku, a w jej odtworzeniu pomogło im sąsiedztwo oświeconych ludów. Podczas powstania Korais doradzał Grekom, aby porzucili wszystko, co ma związek z niewolą i barbarzyństwem, poczynając od nazwy „Romajowie”, a kończąc na tytułach grzecznościowych.

Grecy uznawali się za spadkobierców kultury starogreckiej aż do połowy XIX wieku, kiedy wyodrębniono okresy kultury macedońskiej i bizantyńskiej, a grecką zaczęto postrzegać diachronicznie. Jednocześnie nowa dziedzina nauki – etnografia skupiła się na kulturze ludowej jako żywym dorobku narodu, który na fali tzw. Wielkiej Idei (*Μεγάλη Ιδέα*) ogłosił cywilizacyjne posłannictwo zarówno na Wschodzie, jak i na Bałkanach. Markos Renieris spodziewał się, że „Grecy, uzdrowieni z długotrwałych skaz, oswobodzeni z łańcuchów niewoli (...) wezmą udział w wielkim sympozjonie cywilizowanych ludów. Któż mógłby nie uwierzyć w ich wspaniałe przeznaczenie?”. Zarazem Grecy sami zaczęli odnosić się ze swego rodzaju pogardą do „pseudo-Romajów”, czyli osób, w których żyłach nie płynęła krew starożytnych i które nie potrafiłyby dorównać męstwem dowódcom powstania. Opracowanie katarewusy miało na celu jak najbardziej zbliżyć język grecki do jego starożytnej formy, podobna zresztą idea przyświecała stawianiu neoklasykistycznych budowli w Atenach. Tymczasem warstwa miejska swoim ubiorem i zwyczajami starała się naśladować europejską kulturę materialną. Pod koniec XIX wieku popularność zdobył nowy język, oparty na żywych greckich dialektach, tzw. demotyki, czego przejawy można było zaobserwować również w kulturze. Jak pisał Ion Dragumis, „nowa grecka kultura nie będzie ani starożytna, ani bizantyńska, ani europejska. Będzie inna, z przejętymi wieloma elementami wschodnimi”.

Μοισιόδαξ Ι., *Απολογία*, επιμ. Α. Αγγέλου, Αθήνα 1976; Καταρτζής Δ., *Δοκίμια*, επιμ. Κ. Θ. Δημαράς, Αθήνα 1974; Φιλιππίδης Δ., Κωνσταντάς Γ., *Γεωγραφία Νεωτερική*, επιμ. Α. Κουμαριανού, Ερμής, Αθήνα 1988; *Ελληνική Νομαρχία ήτοι Λόγος περί ελευθερίας*, εκδ. Γ. Βαλέτας, Αθήνα 1982, σ. 218–220; *Αδαμαντίου Κοραή Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς και η Αυτοβιογραφία του*, πρόλογος Κ. Θ. Δημαρά, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1986; Argyropoulos R.D., *Concepts et symboles du XVIIIe siècle européen: le cas de la Grèce*, „Φιλοσοφία”, 23–24 (1993–1994), σ. 339–346; Renieris M., *De l'avenir du peuple grec et de la langue grecque*, „Le Spectateur de l'Orient”, livr. 35–36, 10/22 févr. 1855; Σκοπετέα Έ., *Το «πρότυπο» Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα του 1830–1880*, Αθήνα 1988; Πολίτης Α., *Ρομαντικά χρόνια. Ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830–1880*, Αθήνα 1993; Δραγούμης Ι., *Ελληνικός πολιτισμός*, εισαγωγή Θ. Καλαφάτης, Αθήνα 1993.

Aleksandra Sfoini (tłum. Krzysztof Usakiewicz)